

KUMML 2017

KUML 2017

Årbog for Jysk Arkæologisk Selskab

With summaries in English

I kommission hos Aarhus Universitetsforlag

Mønttyper og møntsteder, datering og distribution

Potentiale og problemstillinger ved studiet af danske mønter fra midten af 1200-tallet

AF HELLE W. HORSNÆS & MICHAEL MÄRCHER

De såkaldte borgerkrigsmønter udgør den numerisk største gruppe af møntfund i Danmark. De har altid været almindeligt forekommende, men i dag er en kombination af detektoranvendelse og den aktuelle danefæadministration årsagen til, at borgerkrigsmønterne udgør op mod 80% af fundmængden. De mange nye fund fordrer en revurdering, ikke blot af fundene men også af de metoder og traditionelle tolkninger, som er blevet bragt i anvendelse gennem mere end 100 år.

Betegnelsen borgerkrigsmønter dækker i almindelig tale alle udmøntninger foretaget i Danmark i perioden fra 1241 til anden halvdel af 1300-tallet. Navnet er problematisk, men det er så udbredt blandt detektorfolk, historikere og arkæologer, at det nok må fastholdes som konventionel betegnelse.

Borgerkrigsmønterne optræder som regel i fundberetninger og lister med en kortfattet beskrivelse bestående af nummeret efter Mansfeld-Büllners afbildninger, samt en angivelse af møntsted og datering, som enten følger Peter Haubergs tilskrivninger eller Keld Grinder-Hansens justeringer af samme.¹

Det er imidlertid vigtigt at gøre sig klart, at der med næsten alle borgerkrigsmønternes geografiske såvel som kronologiske tilskrivninger ikke er tale om absolutte sandheder, men om fortolkninger baseret på en kombination af skriftlige kilder, arkæologiske fund og teoretiske antagelser. Det voksende fundmateriale har store konsekvenser: det udfordrer traditionelle fortolkninger, og det fordrer revurderinger af såvel skriftlige kilder som det teoretiske grundlag for fortolkningen af materialet, og dermed for ikke blot vores tilskrivning til produktionstid og -sted, men også til vores forståelse for anvendelsen af mønterne i tid, rum og funktionel kontekst.

Vi vil med denne artikel eksemplificere nogle af problemstillingerne og forhåbentligt samtidig påvise potentialet i et studie af middelalderlige udmøntninger på basis af det voksende fundmateriale. Vi har som eksempel udvalgt den eneste gruppe af mønttyper, der kan dateres med stor præcision indenfor borgerkrigsmøntperioden, nemlig de typer der bærer indskriften ABEL REX, og som derfor entydigt må være produceret indenfor årene 1250-1252. Det giver mulighed for at lægge spørgsmålet om fremstillingstidspunktet til side og i stedet fokusere på geografisk udbredelse, anvendelsesperiode og funktion.

Hauberg og hans efterfølgere

Periodeafgrænsningen for studiet af borgerkrigsmønterne blev kanoniseret ved Peter Haubergs udgivelse af Danmarks Myntvæsen og Mynter i Tidsrummet 1241-1377.² Hauberg var ikke den første, som behandlede borgerkrigsmønterne, faktisk var de allerfleste mønttyper kendte før hans tid. Men det er Haubergs fortjeneste, at de blev beskrevet og indsat i et kronologisk og geografisk skelet. Hauberg havde et meget omfattende materialekendskab og en stor forståelse for opstilling af den taxonomi, der var basis for hans dateringer og møntsteds-tilskrivninger. Hans verbale typebeskrivelser er korte, fyndige og generelt af meget høj kvalitet.

Hauberg tilskrev hver enkelt af sine typer til en regeringsperiode og et udmøntningssted. Han anvendte typesammensætningen i skattefund til en seriation af fundene, som var basis for en relativ kronologi af mønttyperne.³ Til opstillingen af den absolutte kronologi for de anonyme typer tog Hauberg udgangspunkt i den relativt lille gruppe af typer, som bar entydige kongenavne, og ud fra dem og skattefundsseriationen opstilledes et kronologisk skelet, hvori øvrige typer blev indplaceret. Da de allerfleste typer imidlertid er anonyme, inddrog Hauberg også den generelle stilistiske udvikling fra relativt velprægede mønter på pænt rundede blanketter til mindre og uregelmæssige blanketter prægede med stempler med dårligere graving. Desuden fordelte Hauberg mønttyperne på forskellige møntsteder. Her spillede den geografiske udbredelse af fundene en vis rolle, men Hauberg var hæmmet af, at han kun havde et relativt lavt antal fund af primært skatte til sin rådighed. Funddistributionen blev derfor suppleret med antagelser baseret på motiver, der kunne opfattes som symboler på de møntudstedende byer/bispesæder, f.eks. blev afbildningen af en rist set som tegn på Skt. Laurentius og dermed møntstedsangivelse for mønter præget i Lund.

Derudover har de skriftlige kilder spillet en stor rolle i forståelsen og fortolkningen af mønterne. Et par af Haubergs apriori'er har stået som dogmer lige

siden. De har fået stor betydning i forskningen: Tesen om *renovatio monetae*, landsdelsmøntsystemet og opfattelsen af, at der har eksisteret en række faste møntsteder med næsten ubrudt produktion igennem hele perioden. *Renovatio monetae* systemet handler om regelmæssige tvangsomvekslinger til ringere kurs af den cirkulerende møntmasse, hvilket gav indtægter til møntherren og andre på den magtfulde side af veksleboden. I løbet af Abels korte regeringsperiode kan der i givet fald kun have været tale om uhyre få eller slet ingen tvangsomvekslinger. Derfor ses der ikke nærmere på det omdiskuterede begreb her.⁴ Derimod tages de sammenknyttede apriori'er om landsdelsmøntsystemet og møntstedstilskrivninger op.

I Haubergs artikel var kun en del af de mange typer afbildet, og de var spredt i hele artiklens afsnit om typebeskrivelser. Det viste sig hurtigt at være et problem, og kun tre år senere, i 1887, udgav H.V. Mansfeld-Büllner *Afbildninger af samtlige hidtil kjendte Danske Mønter fra Tidsrummet 1241-1377*, almindeligvis forkortet MB.⁵ Udgivelsen var i realiteten en kompilering af tegninger fra *Beskrivelsen af 1791* og Ramus & Devegge 1867 på tavler, hvor Mansfeld-Büllner anvendte Haubergs dateringer og møntstedstilskrivninger. Hauberg kaldte det "Plagiat!" i en stærkt polemisk anmeldelse.⁷

Mansfeld-Büllner havde ikke samme stringente opfattelse af forholdet mellem typer og varianter som Hauberg. Alle afbildningerne blev gengivet på samme niveau, hvilket betyder, at der er mange eksempler på, at én type efter Haubergs klassifikation bliver gengivet med flere afbildninger i MB, og de er i eftertiden blevet misforstået som selvstændige typer. Imidlertid fik MB blivende betydning, fordi alle illustrationer med denne udgivelse blev samlet på ét sted (og Hauberg lærte af det, så hans senere udgivelser indeholdt typetavler).

Igennem 1900-tallet har flere numismatikere interesseret sig for borgerkrigsmønterne, og der er foretaget en lang række mindre justeringer.⁸ Grønder-Hansen foretog en gennemgribende analyse af hele periodens mønttyper. Egentlig var en revision af Haubergs arbejde ikke formålet med hans undersøgelse, men kun et biprodukt, hvor den statistiske behandling af fundene, som dannede baggrund for hans dateringer og møntstedstilskrivninger, aldrig blev publiceret.⁹

Materialet

Borgerkrigsmønterne er som en samlet gruppe i dag den hastigst voksende fundgruppe blandt de mange detektorfund, som indleveres til danefæbehandling. Den enorme mængde betyder, at det er vanskeligt at give sig i kast med gruppen som helhed. Det betyder, at mange studier til dato har været koncentreret om en enkelt type eller et enkelt fund, men har sjældent stillet

spørgsmålstegn ved de grundlæggende principper for det typologiske arbejde. Der er således oparbejdet en konsensus om både kronologiske og geografiske tilskrivninger, som let giver indtryk af en overdreven præcision og sikkerhed. Med denne artikel vil vi gerne sætte fokus på den metodiske tilgang til studiet af borgerkrigsmønterne og demonstrere både muligheder og faldgruber i arbejdet med borgerkrigsudmøntningerne som historisk kilde i krydsfeltet mellem arkæologi, historie og numismatik. Vi har valgt at tage udgangspunkt i noget let, nemlig den meget veldefinerede og kronologisk afgrænsede gruppe mønter, som bærer indskriften ABEL REX eller ABEL REX DANORVM. Den eneste danske konge ved navn Abel regerede i perioden 1250-1252, og de mønter, som bærer hans navn, må derfor anses for at være præget indenfor disse år. De kan anvendes som udgangspunkt for studier af udmøntningerne i midten af 1200-tallet.

Mønterne med Abels navn er fordelt på fire typer, og der er fundet mindst 115 mønter af disse typer indenfor det nuværende Danmark.¹⁰ Derudover er der en mindre række fund fra Skåne og Slesvig-Holsten, samt et meget stort skattefund fra Flensborg, der hovedsagelig indeholdt variationer af den samme hovedtype (MB 50-55).¹¹ Udover de fire typer med ABEL REX (DANORVM) indskrift vil vi kort berøre andre typer, som er blevet tilskrevet Abels regeringstid, eller som knytter sig tæt til Abel-udmøntningerne.

Mønter fra skattefund udgjorde indtil midten af 1900-tallet hovedparten af fundmaterialet. I de seneste årtier er mængden af enkeltfund af mønter steget eksplosivt. I 1950'erne-1970'erne dukkede der mange Abelmønter op i forbindelse med kirkeundersøgelser og udgravninger, mens fundene siden ca. 1980 hovedsagelig stammer fra detektorfund.¹² Ved arbejdet med fundmønter er det altid vigtigt at overveje, om mønter fra en lokalitet er en række enkeltfund, skattefund eller en kombination deraf. Analyser af mønttypernes sammensætning, forskelle i (overflade)bevaringstilstand, sammensætning af andre typer genstande på stedet samt ikke mindst af fundindmålingerne er blandt de vigtigste redskaber, når problemstillingen om enkeltfund versus skattefund undersøges.¹³

Kun få af mønterne er fundet i eksternt daterede kontekster. Det gælder skattefundene, hvor Abelmønterne imidlertid ofte er de bedst daterede elementer, samt enkelte udgravningsfund, hvoraf ét (Næsholm) vil blive behandlet nedenfor som eksempel på problemstillinger vedrørende kontekstdateringer. Kirkefundene er desværre ofte uden præcise fundoplysninger, bl.a. fordi mange af dem blev fundet ved harpning (soldning) af fyldjord, men selv hvor fundoplysninger findes, kan de være endog meget vanskelige at fortolke.¹⁴ De fleste detektorfund er fund fra pløjelag, og de er dermed løsrevet fra deres primære

arkæologiske kontekst. Det er derfor ofte vanskeligt at anvende fundene i snævre kronologiske diskussioner, men deres mængde giver muligheder for bedre underbyggede studier af de enkelte typer og deres udbredelse. Kirke-, udgravnings- og detektorfund kan ses som enkeltfund, som dermed har større statistisk udsagnskraft end skattefund, der teoretisk kan forskyde fokus i fundbilledet ved at indeholde en ukarakteristisk ophobning af samme type.¹⁵

Mønttyperne

De fire typer er defineret af Hauberg og afbildet af MB som nr. 42, 43, 45-49 og 50-55 (Hbg Lund 1=MB 42; Hbg Lund 2= MB 43; Hbg Roskilde 2 = MB 45-48; Hbg Ribe 1= MB 50-55; se fig. 1-4). Vi bibeholder Haubergs typedefinitioner, men anvender Mansfeld-Büllners nummerering/betegnelser som 'type-numre'. Vi opfatter en type som en fælles betegnelse for en gruppe genstande, der har det samme overordnede karakteristika i form af legering, fremstillingsteknik, indskrifter, motiver og placering af delementerne. Inden for hver type kan der forekomme en række variationer, f.eks. i form af stavemodifikationer (stavfejl) i indskrifter eller i antal, placering eller udformning af bitemærke. Fejl i produktionsprocessen i form af dobbeltpræg, hybrider (forkert kombination af for- og bagside) og lignende er ikke selvstændige typer eller varianter, men kan tjene til at give oplysninger om dem. Der er til denne artikel ikke foretaget nyere, omfattende metalanalyser eller stempelstudier,¹⁶ men vi opfordrer til, at disse metoder i højere grad benyttes i fremtiden. Mønter med fundproveniens er kernen i denne artikel, men for alle de her diskutererede typer findes der yderligere eksemplarer uden fundproveniens.¹⁷ De bør selvfølgelig så vidt muligt inddrages ved mere dybtgående vægt-, metal-, type- og stempelstudier.

Funddistribution

Der er ikke blot meget stor forskel i hvor mange eksemplarer, der kendes af hver type. Også den geografiske udbredelse af typerne varierer. De ni fund af den sjældne type MB 42 stammer hovedsagelig fra Fyn. Herfra kendes fem enkeltfund fra fire forskellige pladser samt to eksemplarer fra Øster Hæsingeskatten. Derudover kendes kun to fundmønter af typen MB 42 fra to forskellige skattefund på Sjælland og Bornholm. MB 43 er endnu mere sjælden. De kun tre kendte fundeksemplarer stammer fra Skeviaborg i Skåne, Tårnby på Sjælland og Øster Hæsingeskatten på Fyn. Alle 32 fundmønter af type MB 45-49 stammer fra Sjælland. De tre skattefund fra Bjæverskov, Herlufsholm og

Fig. 1. Type MB 42 = Hbg Lund 1. Forside: +A BEL REX fordelt på tre sider af en trekant stillet på spidsen. Inden i trekanten D. Bagside: kors hvor lodret akse er dannet af bispestav stående på en bue udfyldt med punkter, imellem hver korsarm prik/ring og bue. Typen kendes fra fem enkeltfund fra fire forskellige lokaliteter, og yderligere fire eksemplarer indgår i større skattefund. Eksemplar fra Algade-skatten, Nykøbing Sjælland, inv.nr. FP 1734.1. Eksemplar fra Ribersgård, Svendborg, inv.nr. FP 8323.20. – Foto: Nationalmuseet/Rasmus Holst Nielsen CC-BY-SA.

Type MB 42 = Hbg Lund 1. Obverse: +A BEL REX distributed along three sides of a triangle standing on its point. Inside the triangle D. Reverse: a cross where the vertical axis is formed of a crozier standing on an arc filled out with dots, between each arm of the cross, a dot/ring and an arc. This type is recorded as five single finds from four different localities, and four further examples are part of large hoards. Specimen from the Algade hoard, Nykøbing Sjælland, acc. no. FP 1734.1. Specimen from Ribersgård, Svendborg, acc. no. FP 8323.20.

Slagelse har tilsammen 9 mønter af typen MB 45-48, mens de resterende 24 enkeltfundne mønter hovedsagelig stammer fra fund i og omkring Roskilde, Tårnby og Borreby voldsted. Den største gruppe udgøres af de 86 eksemplarer af MB 50-55, der er fundet i det nuværende Danmark. En stor del af enkeltfundene stammer fra Limfjordspladser og fra Tårnborg, der er et fund fra Lilleborg¹⁸ på Bornholm, et fra Vestsjælland og to enkeltfund fra Fyn, mens resten (20 mønter) stammer fra forskellige fund i Jylland, især Østjylland (inklusiv Samsø), samt fra Ribe. MB 50-55 er desuden repræsenteret i skattefundene fra Bjæverskov, Herlufsholm og Øster Hæsinge, samt ikke mindst fra den nævnte Flensborg-skat, hvor mønter af typen MB 50-55 udgjorde hovedpar-

Fig. 2. Type MB 43 = Hbg Lund 2. Forside: +REX ABEL omkring krone. Bagside: to bispestave vendt hver sin vej, derimellem stjerne, prik og kors over hinanden. Typen kendes kun fra et enkeltfund i Danmark og et eksemplar fra en større skat. Desuden kendes et enkeltfund fra Skåne.⁶² Typeeksempel uden proveniens, inv.nr. RP 1036.1. – Foto: Nationalmuseet/Rasmus Holst Nielsen CC-BY-SA.

Type MB 43 = Hbg Lund 2. Obverse: +REX ABEL around a crown. Reverse: two croziers facing in opposite directions, in between a star, dot and cross over each other. The type is only recorded as one single find in Denmark and one example from a large hoard. There is also a single find from Scania. Type specimen without provenance, acc. no. RP 1036.1.

Fig. 3. Type MB 45-49 = Hbg Roskilde 2. Basistypen er (som MB 45) forside: ligearmet kors med bogstaverne ABEL fordelt i de fire korsarme. Bagside: bispestav mellem to korsstave. Varianter omfatter forside med bogstaverne ABEL spejlvendt (MB 48) eller placeret i forkert rækkefølge ABLE og bagsider med en prik i bispestavens krumning (MB 46) eller en prik over kors tv for bispestav (MB 47).⁶³ Der findes 32 fundmønter af type MB 45-48, hvoraf ni indgår i større skattefund, mens en er fundet sammenkittet med en mønt af typen MB 23-24 (anonym type, af Hauberg tilskrevet Erik Plovpenning, Roskilde). Eksempel fundet på Nørre Alslev Kirkegård, inv.nr. FP 896.1. – Foto Nationalmuseet/Rasmus Holst Nielsen CC-BY-SA.

Type MB 45-49 = Hbg Roskilde 2. The basic type (MB 45) has on the obverse an equal-armed cross with the letters ABEL distributed between the four arms of the cross. On the reverse is a crozier between two cruciform staffs. Variants include obverses with the letters ABEL reversed (MB 48) or placed in the wrong order (ABLE), and reverses with a dot in the curve of the crozier (MB 46), or a dot over the cross left of the crozier (MB 47). There are 32 finds of coin type MB 45-48, of which nine form part of larger hoards, while one was found fused with a coin of type MB 23-24 (anonymous type, attributed by Hauberg to Eric IV (Eric Ploughpenny), Roskilde). Specimen found in Nørre Alslev churchyard, acc. no. FP 896.1.

ten.¹⁹ Denne meget skarpe geografiske opdeling af typerne giver anledning til overvejelser om møntstedstilskrivningen (se senere).

Imidlertid kan man også foretage en opdeling af fundene i funktionstyper. En meget stor gruppe af enkeltfundene stammer fra handelsrelaterede pladser, især Tårnborg og den række detektorpladser, der ligger som perler på en snor langs Limfjorden (Oksholm, Aggersborg, Gjøl, Nibe, Nørholm, Sønderholm). Ophobningen af fund fra disse steder er ikke specifik for Abel-mønterne, tværtimod har disse pladser givet enorme mængder af borgerkrigsmønter generelt, og Abel-mønterne herfra skal ses i sammenhæng med netop disse pladser særlige roller.²⁰ Det er også værd at bemærke, at Abel-mønterne på alle større detektorpladser hører til blandt de allertidligste møntfund.

En stor del af fundene stammer fra kirkeassocierede sammenhænge.²¹ Det kan, som ovenfor nævnt, være vanskeligt at afgøre nærmere hvor, i eller ved kirken, den enkelte mønt er fundet. Der er flere eksempler på, at der er fundet to eller flere Abelmønter i/ved samme kirke, og man kunne få den tanke, at det drejer sig om ikke erkendte skattefund. En nøjere gennemgang af de indleveringer, som Abelmønterne er en del af, viser imidlertid, at de stammer fra kirker med mange møntfund, og der kan ikke fremlægges nogen dokumentation for, at Abelmønterne skulle være nedlagt/deponeret samlet. Der er også en række fund fra andre gejstlige kontekster, f.eks. er der fundet mange mønter ved Æbelholt Kloster, og her ville man kunne tænke, at fundene afspejler såvel

← Fig. 4. Type MB 50-55 = Hbg Ribe 1. Basistypen kombinerer forside: +ABEL:REX omkring en roset med fem blade. Bagside: +DANORVM omkring seks-takket stjerne. Der er et meget stort antal varianter, som allerede beskrevet af Hauberg. Der forekommer variationer (stavefejl) i indskrifterne, rosetten findes med og uden fordybninger i kronbladene, og der optræder bitegn i varierende antal og med forskellig placering mellem rosettens blad på forside og mellem stjernens takker på bagside: henholdsvis punkter (for- og bagside), nældeblade (forside), og halvmåner (bagside). MB afbildede seks forskellige varianter (MB 50-55), men allerede i 1928 kunne Nöbbe på basis af det store skattefund fra Flensborg opdele typen i 12 varianter (a-k).⁶⁴ Tilsyneladende er grundtypen MB 50 uden bitegn mest almindelig, men dette kan dels bero på, at registratorer har anvendt typenummeret som en fællesbetegnelse for alle typerne MB 50-55, dels kan det skyldes, at det kan være vanskeligt at se bitegnene på eksemplarer, der er dårligt prægede, slidte, korroderede eller fragmenterede. Det står imidlertid klart, at der er tale om en meget stor og varieret udmøntning, hvor alle eksemplarer burde underkastes en separat analyse på stempelniveau. Fra Danmark kendes 86 fundmønter, hvoraf 24 indgår i større skatte, men alene fra den splittede Flensborgskat havde Nöbbe adgang til at studere over 500 eksemplarer af et sandsynligvis langt højere antal. Eksempel fundet i Aggersborg Kirke, inv.nr. FP 3538.32. Eksempel fundet i Hedensted Kirke, inv.nr. FP 8166.14. – Foto: Nationalmuseet/Rasmus Holst Nielsen CC-BY-SA.

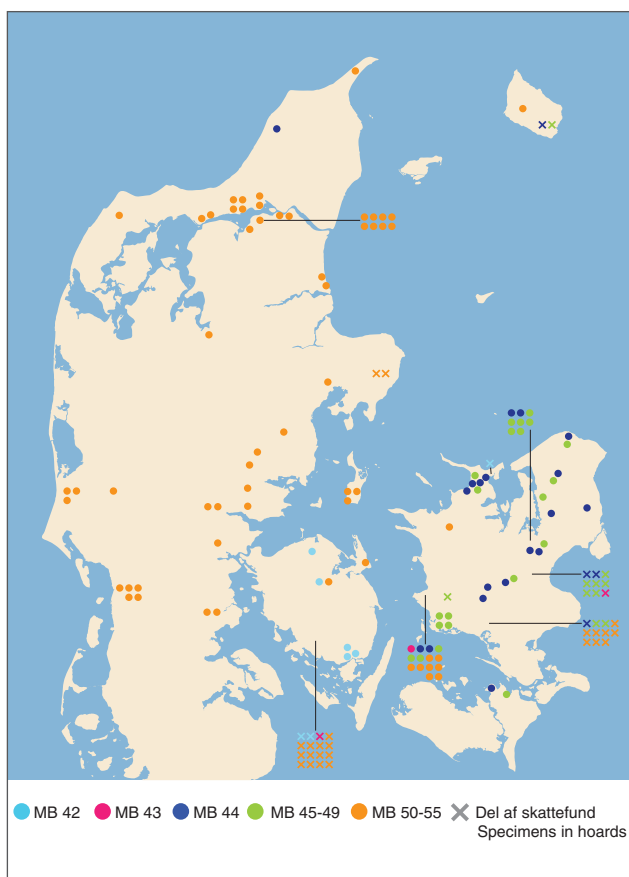
Type MB 50-55 = Hbg Ribe 1. The basic type combines an obverse with the inscription +ABEL:REX around a rosette with five petals, with a reverse with the inscription +DANORVM around a six-pointed star. There are many variants: spelling mistakes in the inscriptions, the rosette with and without depressions in the petals and in particular the occurrence of symbols of varying number and in different positions between the petals of the rosette on the obverse and the points of the star on the reverse: respectively dots (obverse and reverse), nettle leaves (obverse) and crescents (reverse). MB illustrated six variants (MB 50-55), but already in 1928, Nöbbe was able, based on the large hoard from Flensburg, to divide the type up into 12 variants (a-k). The basic type MB 50 without subsidiary marks is apparently the most common, but this could partly be because registrars have used the type number as a collective term for all the variants MB 50-55, and partly because it can be difficult to see the subsidiary marks on examples that are poorly minted, worn, corroded or fragmented. It is, however, clear that this is a very large and varied coinage, where all examples should be subjected to an individual analysis at die level. There are 86 finds of these coins from Denmark, of which 24 are part of large hoards. From the dispersed Flensburg hoard alone, Nöbbe was able to study more than 500 examples from a probably much greater number. Specimen found in Aggersborg church, acc. no. FP 3538.32. Specimen found in Hedensted church, acc. no. FP 8166.14.

verdslig rigdom indenfor klostrene, som afholdelse af markeder i tilknytning til klostre. Abelmønterne hører ofte til blandt de tidligste mønttyper fra kirker med mange møntfund.

Rent metodisk er det vigtigt at fremhæve kirkefundenes betydning for den geografiske spredning af fundene. Hvis der ikke siden 1950'erne med harpecirkulæret var blevet taget vare på kirkefundene, ville næsten halvdelen af fundstederne på Sjælland mangle, og hele det østjyske område ville have været fuldstændig fundtomt. Mønternes tilstedeværelse i kirkefundene er dermed

Fig. 5. Udbredelseskort. – Grundkort Nationalmuseet. Illustration Sanne Eriksen på basis af forlæg v/ Helle W. Horsnæs.

Distribution of coin types.

uhyre vigtig for f.eks. studier af mønttypers distribution, selvom det kan være vanskeligt at fortolke mønters funktion i eller ganske nær kirker.

Fund fra landsbykirker viser, at mønter var til stede på landet. De kan fortælle om mønternes brug i og ved kirker. Det er imidlertid en udbredt misforståelse, at kirkefundene overordnet afspejler møntcirkulationen på landet. Der er en betragtelig forskel på sammensætningen af kirkefund og detektorfund fra marker. Således indeholder kirkefundene f.eks. en langt højere andel af udenlandske mønter og dermed også af mere værdifulde mønter end detektorfundene. Der er også betydelig forskel i typesammensætning af såvel de udenlandske som indenlandske mønter, hvilket fremstår tydeligst for 1300-1500-tallet. Set i forhold til detektorfund giver kirkefund med andre ord en markant afvigende repræsentation af møntcirkulationen på landet samt af den landlige møntbrug, der foregik udenfor landsbykirken.²²

De middelalderlige købstæder har også givet et betydeligt antal fund. Abeltyperne er repræsenterede i Roskilde, Ringsted (Skt. Bendts Kirke), Slagelse, Nykøbing Sjælland, Odense, Svendborg, Ribe, Ålborg, samt syd for den nuværende grænse Flensborg og Slesvig. Her kan det være vanskeligt at give en entydig bestemmelse af kontekstens funktion. Der er flere eksempler på møntfund i forbindelse med udgravninger i/ved middelalderlige klostre både udenfor (Æbelholt Kloster) og i bymæssig bebyggelse (Ribe Dagmargården), men om det skyldes større grad af møntbrug i/ved klostre (eller eventuelt kirker, cf. Ringsted Skt. Bendts) end i byer generelt kan være svært at afgøre. For eksempel blev en Abel-mønt fra udgravningerne ved Dagmargården i Ribe fundet i en grube, der stammer fra tiden umiddelbart før gråbrødrekløsterets grundlæggelse, og den kan derfor *ikke* tolkes som et fund fra en gejstlig kontekst.²³ Samtidig kan der være tale om, at netop kirker og klosterområder er blevet prioriteret ved byarkæologiske undersøgelser, så møntfund fra områder nær kirker/klostre generelt er overrepræsenteret. Der er dog også eksempler på fund fra værkstedsområder,²⁴ ligesom købstædernes fund forsøgsvis kan tolkes ind i en handelsrelateret ramme. I disse tilfælde er det nødvendigt at detailstudere udgravningsrapporterne, førend man kan foretage en analyse af den funktionelle fundspredning.

Endelig er der en række fund gjort i tilknytning til middelalderlige voldsteder (for eksempel Søborg, Borren, Borreby, Borrebakken (Vålse), Næsholm, Gl. Brattingsborg, Lilleborg), hvor der igen er tale om steder med flere møntfund, som må læses ind i en samlet fortolkning af stederne som højstatuspladser, men også her kan der være en indsamlingsmæssig bias, der skyldes målrettede udgravninger eller detektorafsøgninger af steder med kendte middelalderlevn.

I det hele taget tyder fundspredningen på en koncentration i byer, på handelspladser og ved herregårde/voldsteder, samt i gejstlige sammenhænge såsom kirker og klostre, og den ligger således i forlængelse af det mønster, som Ingvardson har påvist på Sjælland for den foregående periode.²⁵ Abelmønternes funddistribution indikerer således ikke udbredt møntbrug på landet i midten af 1200-tallet, selvom flere mønter stammer fra kirker på landet.²⁶

Andre mønttyper tilskrevet Abel – MB 44 og MB 56

Der er ingen grund til at tro, at Abels udmøntninger udelukkende omfattede mønter med navneindskrift. Tværtimod må det anses for sandsynligt, at der også var anonyme typer i Abels regeringstid, ligesom tilfældet var i perioderne før og efter. Hauberg foreslog, at to typer skulle tilskrives Abels regeringsperiode.

Fig. 6. Type MB 44 = Hbg Roskilde 1. Eksemplar fundet i Skt. Bents Kirke, Ringsted, inv.nr. FP 905.19. – Foto: Nationalmuseet/Rasmus Holst Nielsen CC-BY-SA.

Type MB 44 = Hbg Roskilde 1. Specimen found in St. Bendt's church, Ringsted, acc. no. FP 905.19.

Den ene er typen MB 44 (fig. 6), der bærer bogstaverne A på forsiden og I på bagsiden. De blev fortolket som forbogstaverne for Abel og biskop Jacob fra Roskilde. Fortolkningen støttes af den geografiske og kronologiske udbredelse. På nær et enkelt eksemplar fra Jelstrup Kirke i Vendsyssel stammer alle fund fra den sjællandske øgruppe, hvilket peger på Roskilde som muligt møntsted. De kun to eksemplarer i skattefundene fra Bjæverskov og Herlufsholm, hvis seneste uafhængigt daterede mønter bærer Christoffer I's navn, sandsynliggør en datering til midten af 1200-tallet.

Den anden type, MB 56 (fig. 7), placerede Hauberg i Slesvig. Typen har på forsiden et kongeportræt i profil til højre, der holder et sværd opret foran ansigtet. På bagsiden ses et dobbeltlinjet kors indskrevet i to perlerande, en indre med små punkter og en ydre med større punkter. MB 56 er en sjælden type, som kun kendes fra fem enkeltfund (fire i Skåne og et på Sjælland). Det synes derfor sandsynligt, at den hører til udmøntningen i Lund, som også foreslået af bl.a. Grinder-Hansen. Dateringen af MB 56 er imidlertid vanskelig at fastslå. Den er kun fundet i to skattefund, der begge indeholder en lang række typer, som traditionelt dateres til Erik Klippings og for Trustrupgård II-skattens vedkommende sågar til Erik Menveds regeringstid, mens kun et mindre antal mønter i disse fund er tilskrevet Christoffer I's regeringstid, og der er ingen andre tidligere mønter.²⁷ Det synes derfor vanskeligt på dette grundlag at fastholde en datering af typen i Abels periode. Grinder-Hansen foreslog at datere typen i Christoffer I's tid,²⁸ men en endnu senere datering kan på det foreliggende grundlag ikke udelukkes. Motiverne på MB 56 kan ikke umiddelbart bidrage til den kronologiske indplacering af typen. Profilportrættet på forsiden synes unikt på danske mønter fra borgerkrigsperioden, mens bagsidens dobbeltkors

Fig. 7. Type MB 56 = Hbg Slesvig 1. Uden fundsted, indgået fra prof. Berling i Lund 1846, inv.nr. BP 129.6. – Foto: Nationalmuseet/Rasmus Holst Nielsen CC-BY-SA.

Type MB 56 = Hbg Slesvig 1. Specimen without find spot, submitted by Professor Berling in Lund in 1846, acc. no. BP 129.6.

genfindes i variationer på en del mønttyper. De tætteste paralleller til motivet findes i typen MB 102-103, der normalt tilskrives en jysk udmøntning under Christoffer I, men hvis geografiske udbredelse især synes koncentreret på Fyn. Bagsidens motivsammenfald til trods er der således ingen grund til at knytte de to typer MB 56 og MB 102-103 sammen.

Der findes en lang række anonyme mønttyper (fig. 8), der på basis af deres fundkontekst eller stil kan placeres i midten af 1200-tallet, og som traditionelt indplaceres i enten Erik Plovpennings eller Christoffer I's regeringstid. I mange tilfælde kunne en datering i Abels periode fremføres med lige så stor ret, når der korrigeres for den kortere regeringsperiode. Det vil imidlertid være mere metodisk korrekt at datere disse mønttyper til "midten af 1200-tallet" eller "ca. 1240-1260", end at forsøge at postulere en præcision, som materialet ikke kan bære.²⁹

Kontekstdatering af mønterne/anvendelsesperiode

Vi har valgt at koncentrere os om de mønttyper, der uden tvivl må være udmøntet under Abels korte regeringstid. Det er de bedst daterede mønter indenfor gruppen af borgerkrigsmønter. Disse typer får dermed en enorm betydning både for dateringer af typer, der fremkommer i kontekster sammen med Abeltyperne, og som holdepunkt for stilistiske dateringer.

Abelmønterne findes i skattefund sammen med mønttyper, der – baseret på regentnavn – i de fleste tilfælde dækker perioden fra Valdemar II til og med Christoffer I. Det viser, at Abelmønterne såvel som ældre typer i hvert fald må have været tilgængelige ind i Christoffer I's regeringstid. Her er specielt

		MB-type	Sjælland (u.Tårnb.)	Tårnborg (efter KGH)	Fyn	Sønder- jylland	Nørre- jylland ⁶⁵	TOTAL
Erik	Skåne	2	1					1
		3			1		1	2
		4	2					2
		5					2	2
		6	2					2
		7	1				1	2
		19-20	1					1
		26	1				2	2
		105-8	2					2
	Sjælland	13-18	4	? 2			1	5
		29	1	1				2
		30-31	5	1		1	3	10
		32	9	1	1			11
		33	11	3				14
		39-41	12	1	1		2	16
	Fyn	8-10			2	1		3
		11			5			5
		12			2			2
		25	1		2			3
		38			3			3
	Jylland	21-23	2		2	3	4	11
		28				2	1	3
		34		1	1		3	5
		35-37		6	6		5	17
Abel	?	43		1				1
	Sjælland	44	13				1	14
		45-49	16	4				20
	Fyn	42			4			4
	Jylland	50-55	2	8	1	8	30	49
Christoffer	Skåne	56	1					1
		57	2	1				3
		61-63	1	1				2
		64-69	1	3				4
		70		1				1
		71	1				2	3
		72-77	3	3				6
	Sjælland	58-60	8	3	3	1	1	16
		78	6	2				8
		79-80	9	4				13
		81	8	13	3		1	25
		82-85	32	11	3	2	12	60
		86-87	8	6				14
		89					1	1
		90	6		2			8
		98	2	3	1			6
	Fyn	92			2		1	3
		99			3		1	4
		100		1	5	1	1	8
		101			3		1	4
		103	1	2	6		2	11
	Jylland	91	3	1	1	1	16	22
		93-4	1	5	1	3	19	29
		95	3	5	3	2	10	23
		96-7	18	34	6	30	121	209
		163-4	7	3	2	5	23	40
	TOTAL		207	129	75	60	268	739

← Fig. 8. Kvantitativ oversigt over MB-typer tilskrevet Erik Plovpenning, Abel og Christoffer 1. Enkeltfund fra nuværende Danmark undtagen Bornholm indtil udgangen af 2015, fordelt på regioner. Tårnborg er udskilt fra resten af Sjælland. Flere MB-typer, der dækker samme Hbg type, er slået sammen, og MB-typer, der ikke optræder i enkeltfund, er udeladt. Typerne er sorteret geografisk efter største udbredelse i enkeltfund (i rækkefølgen Skåne, Sjælland, Fyn, Jylland). Grå baggrund angiver MB-typer tilskrevet mønten i Lund; rød baggrund angiver REX DANORVM typer, der følger traditionen fra Valdemar 2 Hbg 42. Farvenuancerne fra grøn til rød angiver mængden af fund af typen (fra 1 til 121). Som hovedregel er Haubergs dateringsforslag indenfor regeringsperioder bibeholdt, dog er MB 56 flyttet fra Abel til Christoffer I, MB 105-108 er flyttet fra Erik Klipping til Erik Plovpenning, og MB 163-164 er flyttet fra Erik Klipping til Christoffer I.

Number of single finds of MB types assigned to the reigns of Erik Plovpenning, Abel and Christoffer I known from present-day Denmark, except Bornholm, recorded before the end of 2015. The finds are classified by geographical region, except the find from Tårnborg, which has been separated from the other finds from Zealand. Two or more MB types covering the same Hbg type have been merged, and MB types not known from single finds have been excluded. Types have been sorted geographically, based on their representation in the finds. Grey background indicates types assigned to the mint in Lund, red background indicates types with the REX DANORVM legend following the design tradition of Valdemar II Hbg type 42. Colours from green to red indicate the number of finds of each type (from 1 to 121 specimens). The chronology proposed by Hauberg is followed, except for MB 56 (moved from Abel to Christoffer), MB 105-108 (moved from Erik Klipping to Erik Plovpenning), and MB 163-164 (moved from Erik Klipping to Christoffer I).

Flensborgskatten vigtig, for selvom hovedparten af mønterne heri er Abel typen MB 50-55, så er de seneste mønter uomtvisteligt præget under Christoffer I, da de bærer hans navn. Der er desuden Abelmønter (og andre tidlige borgerkrigsmønter) i både Skriversgade-skatten og Algade-skatten,³⁰ der dokumenterer, at borgerkrigsmønter kunne være gemt og tilgængelige i meget lang tid.

Udover skattefundene er der ekstremt få kontekstdaterede borgerkrigsmønter, og man må hele tiden holde sig for øje, at kontekstens datering meget vel kan hvile på møntfund. Et af de steder, hvor der er en helt uafhængig dendrokronologisk datering, er voldstedet Næsholm i Odsherred. Voldstedet menes opført omkring 1280. Dateringen hviler på dendrodatering til 1278/1279 af pæle med bevaret barkring fra den bro, som anses for at være den eneste adgangsvej til holmen.³¹ På Næsholm blev der fundet i alt 144 mønter, hvoraf syv traditionelt dateres 20-40 år før Næsholms opførelse.³² Ingen af de tidlige typer bærer regentnavn. Fem af dem er tilskrevet Erik Plovpenning (MB 13-14 (2 eksemplarer) og 32-33 (3 eksemplarer)), den ene af dem er af typen MB 44, tilskrevet Abel, og den sidste er tilskrevet Christoffer I (MB 58).

Med dendrodateringen af Næsholm ramler man ned i en række kerne-spørgsmål. Til trods for de arkæologiske og topografiske vidnesbyrd argumenterede Jensen for, at møntfundene beviser en vis anvendelse af Næsholm førend

opførelsen af pælebroen.³³ Haubergs autoritet slår her igennem. Dels stiller Jensen ingen spørgsmål ved den traditionelle datering af de "tidlige" borgerkrigstyper, dels accepterer han fuldt ud tesen om jævnlige møntombytninger, der skulle umuliggøre tilstedeværelsen af mønter fra midten af 1200-tallet i en kontekst efter 1280. Ser man på sammensætningen af skattefundene, er der sandsynlighed for, at alle de tidlige typer fra Næsholm rent faktisk skal placeres indenfor årtierne omkring 1200-tallets midte, da de optræder i fund, hvor de senest daterede mønter bærer Christoffers navn. Men udover MB 44 med A/I motivet, er der på den anden side ingen sikre argumenter for at placere dem indenfor én regeringsperiode frem for en anden. Der er også en række eksempler på skattefund, der ud fra stilistiske kriterier sammenholdt med fundseriationen normalt anses for at være deponerede i slutningen af 1200-tallet, men som stadig indeholder en mindre gruppe mønttyper, der normalt ville blive dateret til midten af århundredet. Man kan altså ikke udelukke, at de tidlige typer har været tilgængelige i to til tre årtier efter fremstillingen. Endvidere er en af mønterne, der er tilskrevet Erik Plovpenning, fundet på Næsholm sammen med en mønt, der traditionelt tilskrives Erik Menved, hvilket synes at styrke tesen om en lang anvendelsesperiode, ligesom fundet af ellers sjældne mønttyper harmonerer dårligt med en ikke dokumenterbar aktivitet før befæstningen af Næsholm.

Møntsteder og landsdelsmønt

Selve prægningen af mønter kræver ikke store ressourcer, og der er mange velkendte eksempler på, at en møntudsteder (stat/konge) har ladet mønter præge flere forskellige steder. I mange perioder er møntstedet angivet ved indskrift eller mærke, men det gør sig kun gældende i et enkelt tilfælde blandt borgerkrigsmønterne.³⁴ Til gengæld er der i Valdemarstiden flere eksempler på indskrifter, der har kunnet tolkes som møntsteder, ligesom skriftlige kilder fra både 1200- og 1300-tallet omtaler møntsteder. Hauberg antog, at borgerkrigsmønterne blev præget samtidigt i en lang række forskellige møntsteder: Lund, Roskilde, Ribe, Slesvig samt i et eller flere møntsteder i Nørrejylland, som det ikke lykkedes ham at stedfæste nærmere. Desuden mente han, at der i perioder var slået mønt i Saxkøbing og Halland, ligesom han diskuterede – men afviste – mulighederne for, at der var slået mønt i Odense (se nedenfor) og Kalundborg.

Fundene af Abel-mønter har en meget markant udbredelse: MB 42 findes næsten udelukkende på Fyn, MB 45-49 samt MB 44 med A/I-motivet dominerer fundbilledet på Sjælland, og MB 50-55 findes hovedsagelig i Jylland, mens

det lille antal mønter af typen MB 43 ikke har en karakteristisk udbredelse. De eneste steder, hvor man kan iagttage en markant sammenblanding af typer, er på Tårnborgh og i skattefundene. Fundsammensætningen i Tårnborgh afviger i det hele taget fra resten af Sjælland, og man kan forestille sig, at Tårnborghs beliggenhed og status som handelsknudepunkt, og måske møntomvekslingssted, spiller ind her. Den blandede sammensætning i skattefundene består især af en markant tilstedeværelse af MB 50 i Øster Hæsing-skatten fra Fyn (11 eksemplarer af ca. 5.654 mønter) og Herlufsholm-skatten fra Sjælland (8 eksemplarer af 202 mønter).³⁵ Derudover er der tale om et enkelt eksemplar af en 'forkert' type i meget store skattefund. Alligevel bør blandingen mane til forsigtighed ved anvendelse af skattefund i geografiske analyser: skattefund er simpelthen dårligere kilder, og det er værd at holde sig for øje, da Haubergs møntstedtilskrivninger til en vis grad var baseret på skattefundene.

Den skarpe opdeling af Abelmønter i jyske, fynske og sjællandske fund udfordrer Haubergs traditionelle møntstedtilskrivning, men støtter til gengæld opfattelsen af forskellige møntomløb i forskellige landsdele, hvor Hauberg dog ikke opererede med et selvstændigt fynsk omløbsområde.

Tilskrivningen af typerne MB 45-49 og MB 44 til Sjælland og møntstedet Roskilde giver ikke anledning til større problemer. Haubergs placering af typerne i Roskilde synes entydigt konfirmeret af udbredelsen af enkeltfundene. Derimod "mangler" der Abelmønttyper til nogle af de øvrige møntsteder, som Hauberg mente måtte være aktive, mens der i høj grad tegner sig konturer af et aktivt møntsted på Fyn (Odense).

MB 42 blev af Hauberg placeret i Lund, mens Grinder-Hansen forsøgsvis placerede den i Roskilde, om end med en bemærkning om, at typen var så dårligt repræsenteret, at det var vanskeligt at sige noget ud fra fundsammensætningen.³⁶ Vi mener imidlertid, at fundsammensætningen betyder, at man må genoverveje muligheden af, at der blev præget mønt i bispebyen Odense i midten af 1200-tallet. Det i forhold til møntproduktionens sparsomme skriftlige kildemateriale har været inddraget i diskussionen herom, og der har været en tendens til at nedtone betydningen af et eventuelt (selvstændigt) møntsted i Odense for at kunne placere Fyn som en del af det jyske landsdelsmøntsystem.³⁷ Det er umiddelbart kunstigt og et eksempel på, at Haubergs oprindelige teser om møntvæsnets organisering ikke for alvor udfordres, selvom empirien kræver det. Det skriftlige kildemateriale indikerer ligesom funddistributionen møntproduktion i Odense før og efter Abels korte regeringstid, men der foreligger dog ikke direkte udsagn fra 1250'erne. Et dokument fra maj 1285 nævner "usque ad fundum Henrici Sømær quondam monetarii Othoniensis" (Henrik Sømær tidligere møntmester i Odense).³⁸ Det kan forstås som en tid-

ligere møntmester nu bosat i Odense eller en tidligere møntmester i Odense. Hvis det sidste er tilfældet, så viser det, at der var møntproduktion i Odense på et tidspunkt før maj 1285, men vi kan naturligvis ikke sige hvor længe før.

En anden kilde er Indtægtslisten i Kong Valdemars Jordebog fra 1232-1250, måske omkring kongeskiftet 1241. Den indeholder imellem lister for henholdsvis Jylland og Sjælland følgende:

“Af Fyn

Othænsø. 167 Mark.

Salæng Herred. 200 Mark.

Foburgh. 10 Mark.

Kalændæburgh. 240 Mark og for Mønten 30, og af Othæns Herred, Salæng Herred og Sunzd Herred i Plovpenninge 135 Mark.”³⁹

Det springende punkt er forståelsen af de 30 mark for Mønten samt Kalændæburgh. Er det Kalundborg, der fejlagtigt – Indkomstlisten er præget af tilfældighed⁴⁰ – er placeret under Fyn et par linjer for tidligt, ligesom Svend Aakjær (udgiveren) mente,⁴¹ eller er det Svendborg, som Ulsig & Sørensen mente. Aakjær angiver, at beløbet 240 mark passer rigtig fint med Kalundborg, desuden fremgår det af originaldokumentet, at der var problemer med plads, og under den citerede angivelse omkring Fyn er der således en senere tilføjelse af jyske oplysninger.⁴² Muligvis er Kalændæburgh og de 240 mark indsat lidt for tidligt i listen, og hvad så med de 30 mark for Mønten? Det handler ikke om et møntsted i Kalundborg eller Svendborg, men der kan, når vi åbner meget op for fortolkningen, være tale om indtægter fra møntomveksling fra Fyn, Svendborg eller Kalundborg. Ganske vist har både Svendborg og Kalundborg en geografisk placering, hvor det i forhold til et landsdelssystem kan give mening, at der har foregået omvekslinger. Det er dog næppe en korrekt fortolkning af Indkomstlistens angivelse, da de fem andre byer, hvorfra der er enten indtægter fra eller for Mønten, entydigt er Lund, Roskilde, Ribe, Viborg og Horsens.

Et forsigtigt bud er, at de 30 mark for Mønten handler om en eller anden form for møntindtægter fra Fyn. Det er i givet fald så ikke entydigt, om der er tale om indtægter fra møntomvekslinger på Fyn, direkte fra selve møntproduktionen (slagskat) eller en kombination deraf.⁴³ Således dækker angivelsen i Indkomstlisten muligvis over en indtægt fra et eller flere fynske vekselsteder eller et fynsk møntsted. De 30 mark kunne værdimæssigt måske godt stemme med produktionen fra et fynsk møntsted, for i Indkomstlisten er der angivet en indtægt fra Mønten i Roskilde på 80 mark.

MB nr	Hbg nr	Skåne/ Bornholm	Sjælland (eks- kl. Tårnburg)	Tårnburg	Fyn	Sønderjylland	Nørrejylland
8-10*	EP Rosk1				2	1	
11	EP Rosk2				5		
12	EP Rosk3				2		
25	EP Rosk7		1		2		
38*	EP Sles1				3		
42	A Lund1				4		
92	C1 Ribe2				2		1
99	C1 Sles2				3		1
100	C1 Sles3			1	5	1	1
101	C1 Sles4				3		1
102-3	C1 Sles5		1	2	6		2

Fig. 9. Skematisk oversigt over udbredelsen af enkeltfund af typer, der forsøgsvis kan tilskrives en udmøntning i Odense. De med * mærkede typer kendes kun som enkeltfund.

Number of single finds of MB types that may be assigned to a mint in Odense. Types marked with an * are not known from hoards.

Samlet får primært funddistributionen og sekundært de uklare skriftlige kilder fra tiden før og efter Abels regeringstid os til at antage, at der må være produceret mønter i Odense i løbet af Abels regeringstid. Der er endvidere tale om selvstændige mønttyper under Abel – ikke noget med et uselvstændigt undermøntsted i Odense, der producerer varianter af signifikante jyske typer.

Desuden er MB 42 ikke alene. Der er 10 borgerkrigstyper (MB 8-10, 11, 12, 25, 38, 92, 99, 100, 101, 102-103), der – om end deres datering ikke kan fastslås lige så sikkert som Abelmønterne – med stor sandsynlighed kan placeres i årtierne i midten af 1200-tallet, og som har den samme begrænsede enkeltfundsudbredelse som MB 42 (fig. 9).

Det er alle typer, der kun er kendt fra et beskedent antal enkeltfund, og få nye fund vil derfor kunne ændre fortolkningen drastisk. Imidlertid er det vigtigt at notere sig det næsten totale fravær af fund af disse typer i enkeltfundene udenfor Fyn. Dateringen af typerne baseres på indskrifter og på tilstedeværelsen i skattefund. Indskrifterne (MB 8-10: ERICVS REX/NICOLAVS, og MB: 25 ERICVS/IACOB (OB i ligatur)) giver entydigt kongenavnet på forsiden, og bagsideindskrifterne var begrundelsen for at placere typerne i Roskilde, da navnene Nicolaus og Jacob tænkte at referere til Roskildebisperne i Erik Plovpenninges regeringstid. Indskriften på MB 12: NI blev fortolket i tilknytning hertil. Imidlertid bar de næsten samtidige Odensebisper de samme navne: Nicolaus (Niels) og Jacob, så argumentet om bispenavnet kan lige så vel anvendes på Odense. Typerne MB 92, MB 99, MB 100, MB 101, og MB 102-103 er alle anonyme, men deres datering i midten af 1200-tallet er sikret gennem deres markante tilstedeværelse i Øster Hæsinge-skatten.⁴⁴ Kun MB

38 kan ikke dateres ud fra disse kriterier, og der har da også været forslag til dateringer gående fra Valdemar II til Christoffer I for denne type. Typens bagsidemotiv og mønternes generelle fremtoning sandsynliggør en datering indenfor perioden 2. til 3. fjerdedel af 1200-tallet.⁴⁵

Det forekommer underligt, hvis der slet ikke skulle være præget mønt i Lund i løbet af Abels regeringstid. Der findes imidlertid en række anonyme typer, hvis største enkeltfundsudbredelse findes i Skåne og på Bornholm, og mange af dem hører trods restriktionerne mod anvendelse af metaldetektorer i Sverige blandt de mest almindelige enkeltfundstyper (grå skravering i fig. 8). De kan ud fra skattefundssammensætningen placeres i midten af 1200-tallet. Der er altså ingen grund til at tro, at der ikke blev præget mønt i Lund i midten af 1200-tallet, tværtimod. Blot virker det, som om anvendelsen af kongenavn i indskriften har været relativ usædvanlig i den skånske udmøntning, som derfor vanskeligere kan findateres.

Udbredelsen af MB 50-55 i det jyske område er ligeså entydig som udbredelsen af de sjællandske typer og tyder på, at MB 50-55 som helhed blev produceret i Jylland med henblik på det jyske område. Møntstedet blev af Hauberg placeret i Ribe, men fundspredningen synes ikke at kunne præcisere placeringen. Med fem mønter fra tre fundsteder er Ribe godt med rent udbredelsesmæssigt, men antallet herfra er stadig lavt, specielt i betragtning af de mange arkæologiske undersøgelser, der er foretaget i Ribe. Fundene peger ikke entydigt på andre muligheder, da Limfjordsområdet generelt må siges at være så overrepræsenteret med borgerkrigsmønter, at de vanskeligt kan bruges til møntstedstilskrivning. Måske er MB 50-55 kun produceret på et – usikkert – jysk møntsted, så tesen om flere forskellige aktive møntsteder i Jylland synes vanskelig at opretholde i denne periode. I det hele taget virker det som om, der i midten af 1200-tallet kun er produceret få jyske typer. De kendes til gengæld i relativt stort antal, og de fleste af disse typer bærer, ligesom MB 50-55, en kombination af kongenavn på forsiden og REX DANORVM indskriften på bagsiden.⁴⁶

Der kan også være tale om flere jyske møntsteder under Abel. I den lidt ældre Kong Valdemars Jordebog optræder kun Ribe entydigt som møntsted i Jylland. Der er imidlertid også møntrelaterede – måske kun møntomvekslingsrelaterede – indtægter fra Viborg og Horsens. Begge byer er gode bud på eventuelle møntsteder. Der er med sikkerhed tidligere produceret mønter i de to byer, og de har begge en god beliggenhed og handelsfunktion i forhold til f.eks. møntomveksling og -distribution. Specielt Viborg må ikke undervurderes som muligt møntsted, det var jo den nørrejyske *hovedstad* med landstinget.

I forhold til jyske møntsteder under Abel og dermed MB 50-55 er der ingen sikker viden fra de skriftlige kilder. Det er besnærende at tolke MB 50-55s

udbredelse på fig. 5 i forhold til en, to eller tre af de nævnte byer Ribe, Viborg og Horsens. Det ser ikke helt tosset ud, men så let går det ikke. Der skal ubetinget yderligere studier af varianter eller stempler og eventuelt yderligere fund, vægt og legering til for at kunne komme møntstedstilskrivningen meget nærmere. Med mindre der viser sig at være anvendt så mange forskellige stempler til MB 50-55, at de ikke kan kobles sammen i stempelnet eller -kæder, så er der formentlig gode muligheder for via stempelstudier at kunne besvare spørgsmålet om antallet af møntsteder.⁴⁷

MB 50-55 findes i mange varianter med bitegn i form af prikker, måner, trekløver m.fl. med skiftende placeringer. Bitegn er ikke tilfældigheder i forbindelse med stempelfremstillingen. Muligvis er bitegnene i møntproduktionen brugt så bevidst, at de direkte indeholder nyttige produktionsoplysninger, som det imidlertid kun var folk på møntstedet/møntstederne, der var opmærksomme på og kendte betydningen af. Således kan bitegnene måske angive forskellige møntsteder, emissioner, lødigheder, dateringer eller f.eks. møntmestre, og det vil på sigt formentlig være muligt at bruge dem til opstilling af relative kronologier samt at nuancere de enkelte varianter eller stemplers fundddistribution til gavn for blandt andet møntstedstilskrivning. Det har til denne artikel ikke været muligt at foretage stempelstudier, som blandt andet vil kræve indsamling af billedmateriale fra adskillige private samlinger. Det er ved MB 50-55 næppe muligt at løse sagen blot ved at se på varianter og bitegn, da det ofte er endog meget vanskeligt med sikkerhed at identificere den enkelte variant på grund af mange eksemplarers utilstrækkelige bevaringstilstand. Der må stempelstudier til, og ikke mindst metoden MDTM har bevist, at man med den kan stempelidentificere selv meget dårligt bevarede eller dårligt fremstillede mønter.⁴⁸ Stempelstudier kombineret med metalanalyser og fundddistribution er tidskrævende, men samtidigt uhyre stærke redskaber – og vejen frem når der gælder detailstudier af typer, komplicerede møntstedstilskrivninger, relative kronologier m.v.

Designtraditioner og motiver

Kongeskiftet i 1241 er siden Haubergs udgivelser blevet et uhensigtsmæssigt skarpt skel i forskningen. Skellet er ikke foreneligt med møntpolitikken, hvor perioden er karakteriseret af indførelsen af plovskat som indtægtskilde fremfor hyppige møntomvekslinger, en såkaldt møntafløsningsskat. Det er en politik, der starter før 1241, formentlig i 1230'erne og dominerer frem til 1250'erne.⁴⁹

Ser man på mønternes udformning, er der heller ikke særlige brud omkring 1241. Der er tale om nogle grundlæggende designtraditioner, som udvikles og forandres gradvist. Med visse overlap kan man udskille tre hovedgrupper. Den

ene tradition består af mønter, der kombinerer portrætter af konge og bisp på henholdsvis for- og bagside, og som findes i et stort antal typer og typevarianter gennem Valdemarstiden. Den gruppe afspejler motiver kendt fra det tyske område. En anden tradition kombinerer kongeportrættet med en bagsidefremstilling, der består af et eller flere symbolladede motiver. For Valdemarstidens vedkommende er disse typer i Haubergs fortolkning især udbredt i (Nørre)jylland, og de er stærkt repræsenterede i Grenå-skatten, som blev fundet efter Haubergs publikationer. Blandt disse typer finder man også et mindre antal, som måske er inspireret af motiver på mønter fra Irland og Skotland.⁵⁰ I løbet af Valdemar II's regeringstid opstår et nyt design, som tydeligvis er stærkt inspireret af de kontinentale denier med et lille figurativt udsmykket midterfelt omgivet af omskrift. Haubergs Valdemar II-typer 41-42 (tilskrevet Ribe) er det tydeligste eksempel, men også Valdemar II-typerne 10-12 (tilskrevet Lund) og 28-30 (tilskrevet Roskilde) falder i denne gruppe. Den mest udbredte type er Hbg. 42b med indskriften VALDEMARVS/REX DANORVM. Den dateres normalt til slutningen af Valdemar II's regeringstid.

Alle tre designtraditioner fortsætter efter Valdemar II's regeringstid ind i "borgerkrigsperioden", og denne tydelige motiviske kontinuitet synes at være blevet sløret af den hidtidige forsknings opdeling af udmøntningerne før og efter 1241. Specielt under Abel og Christoffer I er de designmæssige arvtagere til Hbg. 42b de suverænt mest almindelige typer i det nuværende Danmark. Sideløbende hermed findes en række mindre almindelige mønttyper fra midten af 1200-tallet med motiver bestående af symboler og eventuelt bitegn, der dækker hele møntens for- og bagside. Den type motiver bliver dominerende senere i borgerkrigsperioden.

I det hele taget er de danske mønter i borgerkrigstiden i en kvalitativ nedadgående spiral, der startede allerede under Valdemar II, og som står i grel modsætning til den generelle europæiske udvikling.⁵¹ Det er også værd at notere sig, at trods de uomtvistelige motiviske paralleller til udenlandske udmøntninger så er fund af udenlandske mønter i Danmark fra denne periode ekstremt sjældne, selvom skriftlige kilder omtaler udenlandsk mønt.

Kvantitet

Udmøntningernes størrelse har ikke været genstand for specialstudier, og af mangel på velegnet skriftligt kildemateriale kræver det stempelstudier for at kunne sige noget kvalificeret derom. Kvantificering af materialet er hidtil primært sket ved publicering af lister over fund, typer eller varianter samt i generelle vendinger som 'mange' eller 'få'. Med det voksende fundmateriale

bliver det til stadighed vigtigere, at kvantificeringer følges af antalsangivelser af forhold mellem fundtyper. Her er det vigtigt at se bort fra skattefundene, hvor en stor koncentration af eksemplarer fra et enkelt fund forrykker det generelle billede. Af samme årsag er det vanskeligt at anvende mønter i samlinger i kvantitative analyser. De stammer nemlig ofte fra ældre skattefund, hvorfra materialet er blevet splittet. Specielt i 1800-tallet var det kutyme, at type-dubletter blev returneret til findere, solgt eller bortbyttet, ligesom vi ved, at mønter fra Flensborgskatten var genstand for handel. Det er desuden almindelig kendt, at samleres selektion i materialet betyder, at sjældne mønter typisk er overrepræsenteret i samlermaterialet.

Det står klart i dag, at der er stor forskel på, hvor almindelige typerne er som enkeltfund. Allerede i Grinder-Hansens database varierede antallet af enkeltfund af MB-typer tilskrevet Erik Plovpenning, Abel og Christoffer I (MB-typerne 1-103 og 105-108) i det middelalderlige Danmark fra slet ingen til 111 eksemplarer, mens antallet af enkeltfund af en type i dag varierer fra 0 til 209 blot i den del af Danmark, der ligger vest for Øresund. Typer tilskrevet mønten i Lund var i 1994 på nær enkelte undtagelser bedre repræsenterede end typer tilskrevet de øvrige møntsteder – til trods for den manglende detektorbrug i Skåne, der dog til dels opvejes af de mange fund fra Lilleborg på Bornholm.⁵² Der er således god grund til at antage, at der kan være slået mønt i Lund også i Abels regeringstid, selvom vi ikke kan pege på bestemte typer.

En opdatering af fundtallene foretaget for det nuværende Danmark undtagen Bornholm frem til udgangen af 2016 viser det samme billede (fig. 8).⁵³ Nogle typer optræder slet ikke i enkeltfundsmaterialet, mens andre typer er endog meget almindelige. Blandt de almindelige typer ses især mønter med indskriften REX DANORVM. De typer fortsætter traditionen fra typerne, der grupperer sig om Valdemar II Hbg. 42b, hvilket er yderligere et argument for kontinuitet fremfor brud omkring 1241. Den mest almindelige Abel-mønttype er MB 50-55. Den er dobbelt så almindelig som MB 45-49, mens både MB 42 og 43 som nævnt er meget usædvanlige.

Konklusioner – Kritik og perspektiver

Haubergs autoritet har medført en meget traditionsbunden tilgang til studierne af danske mønter fra 1200- og 1300-tallet, der blandt andet opererer med meget håndfaste tilskrivninger til henholdsvis regeringsperioder og møntsteder. Der er foretaget en række mindre justeringer af hans tilskrivninger (både geografiske og kronologiske), hvoraf Grinder-Hansens studie er det mest omfattende,

men hvor et videre arbejde med materialet hæmmes af, at hans tilskrivninger især blev baseret på statistiske analyser, der aldrig blev publiceret.

Vores lille studie er en test af, hvad vi kan gøre med borgerkrigsmønterne, hvis man tager udgangspunkt i fundmaterialet og holder det op mod den traditionelle tilgang. Vi har koncentreret os om udmøntninger med Abels navn, og kun i begrænset omfang trukket linjer ud til andre udmøntninger fra midten af 1200-tallet. Det ville naturligvis være ønskværdigt at udvide studiet til at omfatte nogle af de større og mere komplicerede udmøntninger fra den senere del af 1200-tallet og starten af 1300-tallet. Vores analyse har demonstreret markante forskelle i Abeltypernes distribution mellem Sjælland, Fyn og Jylland, og udvides den til at omfatte typer tilskrevet Erik Plovpenning og Christoffer I genfindes dette mønster (fig.8). Der er således tale om klare regionale forskelle, men hvor det ikke er muligt at udskille forskellige jyske møntsteders produktion ved en analyse på dette niveau, ser det til gengæld ud til, at man kan påvise eksistensen af et fynsk møntsted, der selvstændigt forsyner det fynske område med mønter.

Skal man gå nærmere ind i en diskussion om flere produktionssteder i Jylland, må det gøres på basis af analyser på variant- eller stempelniveau af de mest almindelige typer fra jyske fund. REX DANORVM-typerne vil danne rygrad i et sådant studie på grund af det relativt store fundantal, men det vil i praksis nødvendiggøre stempelstudier af typerne, da varianterne adskilles ved bitemp, der ofte er endog meget vanskelige at se på dårligt bevarede eksemplarer. Alligevel er enkeltfundene fra Jylland så ujævnt fordelt geografisk, med de allerfleste fund fra Limfjordsområdet, at selvom det måske bliver muligt at udskille stempelgrupperinger, vil det med det nuværende fundantal antageligt blive vanskeligt at placere dem geografisk indenfor det jyske område.

Der er særdeles få jyske skattefund fra midten af 1200-tallet, men eksemplarer af REX DANORVM-typerne findes heldigvis i flere af de store skattefund fra øerne, hvor de kan medvirke til at datere anonyme typer fra andre landsdele.

Vi vil gerne påpege, at de meget bastante tilskrivninger af typer, både kronologisk til enkelte regenter eller årtier og geografisk til møntsteder, er baseret på hypoteser, som løbende må revurderes i forhold til nye fund. Det vil i mange tilfælde være mere troværdigt at anvende en bredere dateringsramme end hidtil og dermed anskueliggøre usikkerhedsmomenterne. Den geografiske opdeling af landet synes markant, og den kan komme til at ændre på de traditionelle geografiske tilskrivninger til enkelte møntsteder. Vi er opmærksomme på, at selvom der tegner sig fire distributionsområder i midten af 1200-tallet (Jylland, Fyn, Sjælland samt Skåne med Bornholm), kan dette mønster sagtens være anderledes i perioderne før eller efter.

Selvom enkeltfundsmaterialet peger på en relativ skarp geografisk afgrænsning af Abeltyperne, er der blandt den undersøgte gruppe af ældre borgerkrigsmønter eksempler på typer, som findes i flere landsdele. De findes også i skattefundene, som dermed kan benyttes til at skabe kronologisk kontakt mellem landsdelene. Skattefundene er i mange tilfælde domineret af en eller nogle få typer, men de dominerende typer er ikke nødvendigvis de seneste i fundet (jfr. Flensborgskatten), og de store fund indeholder ofte en lang hale af mindre almindelige typer, der viser, at gamle mønter kan have været til stede i en vis periode efter fremstillingstidspunktet.

Fundliste. MB 42, MB 43, MB 44, MB 45-48, MB 50-55

Stednavn	sgn	sb ⁵⁴	KMMS inv.nr. (præfix, hovednr. og løbenr.)			MB-type
Søborg, nær kirkegård	010110		FP	1713	1	44
Søborg, Toftevej	010110	174	FP	8661	3	45
Hagerup	010306	88	FP	7862	3	45
Æbelholt Kloster	010508	1	FP	1948	3	45
Æbelholt Kloster	010508	1	FP	7204	1	44
Stenløse Kirke	010605		FP	2480	1	44
Lyngby Kirkegård	020307		FP	620	2	44
Asserup	020402	21	FP	7117	7-8	44
Roskilde	020410		FP	1220		44
Roskilde	020410		FP	1542	31-33	44
Roskilde	020410		FP	793	1	45
Roskilde, Violstræde	020410	147	FP	9666	1	45
Visby, Vindinge	020512	17	FP	4938	1	45
Bakkedrup (v. kirken)	030201	70	FP	8134	1	45
Næsholm Voldsted	030405	87	FP	1985	5	44
Borren	030405	557	FP	7176	1	44
Tengslemark	030405	646	FP	9149	1	44
Højby Kirke	030405	562	FP	2742	4-5	45
Nykøbing S., Algade ⁵⁵	030407	41	FP	1734	1	42
Nykøbing S. Kirke	030407	43	FP	2519	1	44
Kolby Kirke, Samsø	030502	80	FP	2877	4-5	50
Gl. Brattingsborg, Samsø	030505	115	FP	7890	1	50
Særslev Kirke	030608		FP	2630	2	50
Sorø Kloster (Akademigrunden)	040111	5	FP	8509	1	44
Ringsted, Skt. Bents Kirke	040212		FP	905	19-20	44
Slagelse, Smedegade 41	040314	26	FP	6530	2	45
Tårnby	040319		FP	4280	5	43
Tårnby	040319	74	FP	5609	29	44
Tårnby	040319	74	FP	5609	30-33	45
Tårnby	040319		FP	3777	3	50
Tårnby	040319		FP	3987	5	50
Tårnby	040319	74	FP	5609	34-39	50
Borreby Voldsted	040411	82	FP	5363	3-5	45
Borreby Voldsted	040411	82	FP	7334	2	45

Stednavn	sogn	sb ⁵⁴	KMMS inv.nr. (præfix, hovednr. og løbenr.)			MB-type
Herlufsholm ⁵⁶	040507		FP	318	115	44
Herlufsholm	040507		FP	318	116-117	45
Herlufsholm	040507		FP	318	118-125	50
Bjæverskov ⁵⁷	050101	9				44
Bjæverskov	050101	9				45
Bjæverskov	050101	9				50
Næsby	050706	178	FP	9879	2	44
Skrivergade ⁵⁸	060201		FP	381	14	42
Skrivergade	060201		FP	381	15	45
Lilleborg	060305	151	FP	1674	22	50
Nørre Alslev Kirkegård	070107		FP	896		45
Vålse, Borrebakken	070114		FP	3152	3	44
Blusbjerg	080113	64	FP	10397	1	50
Odense, Sortebrødre Torv	080407	156	FP	4087	14	42
Odense, Skt. Jørgensgård	080407	159	FP	4085	8	50
Uggerslev Kirke	080508		FP	3479	1	42
Østerhæsing ⁵⁹	090428		FP	5	1-2	42
Østerhæsing	090428		FP	5	3	43
Østerhæsing	090428		FP	5	4-14	50
Østerhæsing? ⁶⁰	090000					50
Svendborg, Møllergade 6	090513		FP	3478	3-4	42
Svendborg, Ribers Gård	090913	102	FP	8323	20	42
Skagen	100312	29	FP	5629	1	50
Jelstrup Kirke	100607		FP	3517	3	44
Aggersborg Kirke	100701	40	FP	3528	32	50
Aggersborg	100701		FP	3983		50
Øland	100709	17	FP	7163	1	50
Øland/Oksholm	100709	18	FP	7188	1	50
Øland/Oksholm	100709	18	FP	7192	1	50
Øland/Oksholm	100709	18	FP	10564	1	50
Vester Vandet	110210	120	FP	10219	1	50
Als	120401	36	FP	9203	1	50
Als	120401	36	FP	10439	1	50
Nibe	120507		FP	4415	1	50
Nørholm	120508	54	FP	6514	2	50
Nørholm	120508	37	FP	6950	1	50
Nørholm	120508	36	FP	6957	1	50
Nørholm, SV for	120508	49	FP	7194	1	50
Nørholm Skole, SØ for	120508	49	FP	7244	2	50
Nørholm Skole	120508	49	FP	10151	1	50
Nørholm, Syd	120508	52	FP	7808	1	50
Sønderholm, syd for	120511	143	FP	10382	1	50
Aalborg, Bredegade 7	120516	42	FP	7102	5	50
Aalborg, Gråbrødre Kloster	120516	44	FP	5725	3	50
Øster Kølsen	130816	188	FP	9909	1	50
Trustrupgård ¹⁶¹	140209		FP	1464	2-3	50
Hornslet Kirke	141104	74	FP	2711	2	50
Skanderborg Slotsbanke	160208	98	FP	4311		50
Tamdrup Kirke	160306		FP	3363	2	50
Yding Kirketomt	160513		FP	265	1	50

Stednavn	sogn	sb ⁵⁴	KMMS inv.nr. (præfix, hovednr. og løbenr.)			MB-type
Viuf Kirke	170210		FP	4767	1	50
Hedensted kirke	170404	110	FP	8166	14	50
Korning Kirke	170405	11	FP	5628	11	50
Jelling Kirke	170904	180	FP	4794	1a,4	50
Jelling Kirke	170904	180	FP	5964	1	50
Dagmarsgården	190408	71	FP	7957	4-6	50
Ribe, Bispehaven	190409		FP	3784	2	50
Lustrupholm	190409	22	FP	6422	2	50
Nørre Nebel Kirke	190709		FP	2481	14-15	50
Nørre Nebel Kirke	190709		FP	2495	1	50
Ølgod Kirke	190806		FP	2636	6	50
Starup Kirke	200308		FP	2508	19	50
Øster Løgum Kirke	220304		FP	8372	4	50

NOTER

1. Mansfell-Büllner 1887; Hauberg 1884; Grinder-Hansen 2000.
2. Hauberg 1884.
3. Hauberg 1884, s. 54-57.
4. Tesen om renovatio monetæ var så indgroet hos Hauberg, at han – til trods for, at han selv erkendte, at der i årene før 1884 kun havde været en meget ringe tilvækst af ‘nye’ typer – postulerede, hvor mange mønttyper der manglede at blive fundet. Se mere om renovatio monetæ i Märcher 2018.
5. Mansfell-Büllner 1887.
6. *Beskrivelse over Danske Mynter og Medailler i Den Kongelige Samling*, København 1791.
7. Hauberg 1887.
8. Opsummeret i Grinder-Hansen 2000, spec. s. 103-116.
9. Grinder-Hansen 2000. I forbindelse med arbejdet samlede Grinder-Hansen de indtil 1994 kendte enkeltfund af borgerkrigsmønter i en database, der i dag opbevares i Dansk Data Arkiv. En kopi af denne database opbevares på Den kgl. Mønt- og Medaillesamling (KMMS), hvor vi har haft mulighed for at anvende den. Oplysninger om skattefund er indsamlet fra Hauberg 1884 og DMS. Materiale, der er registreret på KMMS 1995-2016, er indsamlet af forfatterne.
10. Se fundliste.
11. Nöbbe 1928.
12. Horsnæs 2017.
13. Se mere i Horsnæs, Märcher & Vennersdorf 2014, 15f.
14. Ingvardson 2016 om Hedensted Kirke; Rensbro (i trykken) opregner en række metodisk meget vigtige problemstillinger.
15. Flensborgskatten er et godt eksempel på dette.
16. Märcher, Aagaard & Horsnæs 2016.
17. Eksempler på primært privatejede eksemplarer uden fundproveniens kan ses på <http://www.danskmønt.dk/tidl/abel.htm> (per 29. marts 2017). Desuden findes ek-

- semler uden fundproveniens i blandt andet Den kgl. Mønt- og Medaillesamling, Odense Bys Museer og Kungl. Myntkabinettet i Stockholm.
18. Horsnæs, Märcher & Thorsen 2014.
 19. Nöbbe 1928. Skatten anslås at have bestået af 8.000-10.000 mønter, hvoraf ca. 825 indgik i Nöbbes studie. Blandt dem var 58 udenlandske mønter, en Erik Plovpenning og fem Christoffer I. Resten var mønter af typen MB 50-55.
 20. Grinder-Hansen 2000 for Tårnborgh.
 21. Udtrykket er valgt, fordi det til tider kan være vanskeligt blot at afgøre, om den enkelte mønt er fundet indenfor eller udenfor kirken.
 22. Märcher under udgivelse; mere grovmaskede optællinger i Horsnæs 2017.
 23. Jantzen m.fl. 1994.
 24. Ålborg, Bredegade 120516 sb 42, hvor der menes at have ligget en smedje i 1200-tallet. Fundet fra Slagelse, Smedegade 040314 sb 26 har desværre ingen præcis fundoplysning og er først indleveret flere år efter, fundet blev gjort.
 25. Ingvarsson 2010, s. 59.
 26. Enkelte pladser omfatter flere funktioner, for eksempel Tårnborgh, hvorfra der er fund fra handelsplads, voldsted og kirke, samt Aggersborg med fund fra både kirke og handelsplads.
 27. Skåne: Hauberg 1884, skat 8; Jylland, Trustrupgård II: DMS 109.
 28. Grinder-Hansen 2000, s. 133-134.
 29. Allerede Wilcke 1930 advarede mod den overdrevne præcision og foreslog en opdeling af alle borgerkrigstyperne i tre grupper: tidlig, mellem og sen.
 30. DMS 96 og 105.
 31. Engbjerg 1992.
 32. Andersen 1976 med komplet fortegnelse over fundene.
 33. Jensen 1992.
 34. MB 128, hvor bogstaverne LVND placeret i korsvinklerne på forsiden fortolkes som en henvisning til møntstedet i Lund.
 35. DMS 88 og 86.
 36. Grinder-Hansen 2000, 133.
 37. F.eks. Grinder-Hansen 2000, 76f.
 38. Mørkholm 1957, nr. 101.
 39. Aakjær 1926-1943, bd. I, oversættelsen s. 142.
 40. Ulsig & Sørensen 1982, s. 19.
 41. Aakjær 1926-1943, bd. II, s. 289 og 349.
 42. Aakjær 1926-1943, bd. I, s. 53.
 43. Diskussion af eventuel betydning af forskelle på angivelser af "pro moneta" og "de moneta" i Kong Valdemars Jordebog samt af plovsfattens/møntaflysningsskattens indførelse i regionalt perspektiv vil føre for vidt her. Det er ikke entydigt, hvorledes angivelserne i jordebogen hænger sammen med møntsteder, slagskat, møntskat m.v.
 44. Wilcke 1930 har tidligere tilskrevet typerne MB 92, 99, 100, 101, 102-103 til Odense, men uden at skelne mellem enkelt- og skattefund. Før ham argumenterede Ernst 1913 for tilstedeværelsen af et møntsted i Odense, og senest har Sømød 2009 fremført ideen.
 45. Typen omtales nærmere i Horsnæs (under udarbejdelse).
 46. Man skal her bemærke, at der mangler skattefund fra midten af 1200-tallet fra Jylland.

47. Märcher, Aagaard & Horsnæs 2016.
48. Aagaard & Märcher 2015.
49. Märcher 2018.
50. Galster 1916.
51. Grierson 1991.
52. Horsnæs, Märcher & Thorsen 2014.
53. Vi har valgt at udelade det primære omløbsområde for mønter fra Lund.
54. Nogle, specielt ældre, fundsteder er ikke oprettet i Fund & Fortidsminder.
55. DMS 105
56. DMS 86.
57. Skatten er fundet i 1999. Den er desværre ikke færdigregistreret, men præsenteret i Moesgaard 1999 og Moesgaard & Tørnbjerg 2004; foreløbig fundliste venligst med-delt af J.C. Moesgaard september 2016. Alle Abelmønterne angives at stamme fra pose A.
58. DMS 96.
59. DMS 88.
60. DMS 89.
61. DMS 84.
62. Grinder-Hansen 2000, s. 133 angiver tre sjællandske enkeltfund af typen, men det beror på en fejllæsning af registreringen af mønterne i sagen FP 1542. Se fundlisten i denne artikel.
63. Tegningen MB 49 er en MB 45 med delvis overpræg på fs.
64. Nöbbe 1928.
65. Den altovervejende del af fundene fra Nørrejylland stammer fra handelspladserne langs Limfjorden.

LITTERATUR

- Aagaard, S. & M. Märcher 2015: The Microscope Drawing Tube Method (MDTM) – an Easy and Efficient Way to Make Large Scale Die Studies. *The Numismatic Chronicle* 175, p. 249-262, tavle 28-31.
- Aakjær, S. 1926-1943: *Kong Valdemars Jordebog*. København.
- Andersen, J. 1976: Mønterne fra Næsholm. *Fra Holbæk Amt. Årbog for Historisk Samfund for Holbæk Amt*, s. 109-114.
- Beskrivelsen af 1791*: Beskrivelse over Danske Mynter og Medailler i Den Kongelige Samling. København.
- DMS: *Danmarks Middelalderlige Skattefund*, Nordiske Fortidsminder Ser. B, Bind 12.1-2. København 1992.
- Engbjerg, N. 1992: Næsholms datering – dendrokronologisk eller numismatisk?: brugerens dilemma. *hikuin* 19, s. 75-82.
- Galster, G. 1916: Influence of the English coin-types on the Danish in the thirteenth and fourteenth centuries. *Numismatic Chronicle*, s. 260-270.
- Grierson, P. 1991: *Coins of Medieval Europe*. London.
- Grinder-Hansen, K. 2000: *Kongemagtens krise - det danske møntvæsen 1241-1340*. København.

- Hauberg, P. 1884: Danmarks Myntvæsen og Mynter i Tidsrummet 1241-1377. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie*, s. 217-374 (også udgivet som separat særtryk).
- Hauberg, P. 1887: *Til Bedømmelse af H. V. Mansfeld-Büllner's Afbildninger af samtlige hidtil kjendte danske Mønter fra Tidsrummet 1241-1377*. København.
- Horsnæs, H.W. 2017: Møntfund og danefæ – Før og nu. *Nationalmuseets Arbejdsmark*.
- Horsnæs, H.W. (under udarbejdelse): Møntfundene fra Gudme.
- Horsnæs, H.W., M. Märcher & M. Thorsen 2014: Nye dateringer af Lilleborg – mønter fra middelalderborgen i Almindingen på Bornholm. *Nationalmuseets Arbejdsmark*, s. 226-237.
- Horsnæs, H.W., M. Märcher & M. Vennersdorf 2014: A stepping stone in the Baltic Sea. Two millennia of coin finds and coin use – a case study of Vester Herred, Bornholm. *Journal of Archaeological Numismatics* 3, s. 1-65.
- Ingvardson, G.T. 2010: *Møntbrug. Fra vikingetid til vendertogter*. Århus.
- Ingvardson, G.T. 2016: Sjølefrelse eller lommespild – møntfundene fra Hedensted Kirke, I: M. Andersen & H. Mikkelsen: *Hedensted Kirke: undersøgelser og restaureringer*, Nordiske Fortidsminder; Vol. Serie B, bind 26, s. 79-97. København.
- Jantzen, C., P.K. Madsen & J. Kieffer-Olsen 1994: De små brødres hus i Ribe – udgravninger omkring Ribe Gråbrødrekloster ved Dagmargården. *Mark og Montre* 30, s. 26-36.
- Jensen, J.S. 1992: *Næsholms* datering - dendrokronologisk eller numismatisk? *hikuin* 19, s. 83-88.
- Mansfeld-Büllner, H.V. 1887: *Afbildninger af samtlige hidtil kjendte Mønter fra Tidsrummet 1241-1377*. København.
- Moesgaard, J.C. 1999: Bjæverskovskattens mønter. Årbog for Køge Museum, s. 31-40.
- Moesgaard, J.C. & S.Å. Tornbjerg 2004: Bjæverskov – igen. *Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad*, s. 69-77.
- Märcher, M. 2018: Kapitel V: Perioden 1234-1380. I: M. Andersen (red.): *Denar til daler*. København.
- Märcher, Michael: The monetary development in Bornholm in the 12th-13th centuries. I: Maria Caccamo Caltabiano m.fl. (eds.): *Acts of the XV International Numismatic Congress, Taormina, 21-25 Sept. 2015*, under udgivelse.
- Märcher, M., S. Aagaard & H.W. Horsnæs 2016: Stempelstudier af mønter – et stærkt redskab til ny viden. *Nationalmuseets Arbejdsmark*, s. 196-209.
- Mørkholm, O. 1957: Kilder til Danmarks møntvæsen i middelalderen. *Nordisk Numismatisk Årsskrift* 1955, s. 1-72.
- Nöbbe, E. 1928: Møntfund fra Flensborg 1892. *Numismatisk Forenings Medlemsblad*, s. 1-7 og 25-26.
- Ramus, Chr. & O. Devegge 1867: *Beskrivelse af danske Mønter* (ufuldendt). København.
- Rensbro, H. (i trykken): Church floors. I: E.M. Giles, Gasper & Svein H. Gullbekk (eds.): *Money and the Church in Northern Europe, 1000-1200 – Practice, Morality and Thought*.
- Sømod, J. 2009: *Danske mønter og mønter fra lande samt områder i union med Danmark eller under dansk overhøjhed fra de ældste tider og indtil 1448*. København.
- Ulsig, E. & A.K. Sørensen 1982: Studier i Kong Valdemars Jordebog – Plovtalsliste og Møntskat. *Historisk Tidsskrift* 81, s. 1-26.
- Wilcke, J. 1930: Borgerkrigsmønternes Ordning. *Numismatiska Meddelanden* 25, s. 7-21.

Coin types and mints, dating and distribution

Problems and potential in studies of Danish coins from the mid-13th century

So-called civil-war coins constitute the largest group of coins found archaeologically in Denmark. They have always been common, but today's widespread use of metal detectors, combined with the current treasure trove administration, means that civil-war coins now comprise almost 80% of the total coin record (Horsnæs 2017). These many new finds give cause for reassessment, not only of the coins themselves, but also of the methods and traditional interpretations that have been employed and applied for more than a century.

In common parlance, the term civil-war coins refers to all coins minted in Denmark between 1241 and the second half of the 14th century. The name is problematic, but it is so widely used by metal detectorists, historians and archaeologists that it should probably be retained as the conventional term.

Civil-war coins usually appear in finds reports and lists with a brief description comprising their number according to Mansfeld-Büllner's illustrations, together with their place of minting and date, which either follow Peter Hauberg's attributions (1884) or Keld Grønder-Hansen's adjustments to these (2000).

It is, however, important to be clear that, with respect to both geographical and chronological attributions of civil-war coins, these are not absolute truths but interpretations based on a combination of written sources, archaeological finds and theoretical assumptions. The growing number of finds has major consequences: It challenges traditional interpretations and gives cause for re-assessment of both the written sources and the theoretical foundation for the interpretation of the material. This does not just include our attribution of date and place of production, but also our understanding of the use of these coins in time, space and functional context.

In this article, we exemplify some of the pertinent questions and problems and, at the same time, also demonstrate the potential of a study of medieval coinage based on the growing body of finds. As an example, we have chosen the only group of coins that can be very precisely dated within the period, namely the type bearing the inscription ABEL REX, which means unequivocally that they were produced in the period 1250-52. This gives the opportunity to put the question of date to one side and to look instead at distribution, period of use and function.

Helle Horsnæs & Michael Märcher
Den kgl. Mønt-og Medaillesamling
Nationalmuseet